

ЈЕЗИК И ДУХ СТАРОГ ЛЕСКОВЦА У СТВАРАЛАШТВУ САВЕ ДИМИТРИЈЕВИЋА

У раду се на основу записа Саве Димитријевића, хроничара старог Лесковца, представљају начин живота, менталитет и обичаји старих Лесковчана. Димитријевић своју хронику исписује аутентичним говором својих казивача, који, посматрано кроз вертикалну осу времена, показује промене у локалном дијалекту – од чувања изворних обележја лесковачког говора до њиховог мешања са стандарднојезичким облицима. Менталитет старих Лесковчана осликан је кроз осврт на надимке мушкараца, жена и фамилија, а начин живота кроз осврт на занате којима су се бавили, а који су данас сасвим изумрли.

Кључне речи: хроника старог Лесковца, лесковачки говор, надимци, стари занати

Дух старог Лесковца, Малог Манчестера, сачувао се у траговима међуратне архитектуре, у појединим улицама и махалама које није сасвим преобразило модерно доба, у причама о људима и прошлим временима, када је јужносрбијанска варош доживела свој највећи процват и просперитет и у оној ризници која чува и истрајно похрањује све мене времена и прилика – у језику. Несумњиво, најзначајнију улогу у одбрани од заборава, који све интензивније покрива прошло доба, људе и сокаке старог Лесковца, одиграо је Сава Димитријевић, врсни хроничар, пажљив слушалац, даровит приповедач, који је деценијама уназад стрпљиво обилазио лесковачке махале, сокаке и улице, улазио у домове људи и у њихова сећања, снимао и бележио њихова казивања онако како их је чуо – њиховим говором који открива све промене и утицаје које је ново време доносило са собом.

Тешко је Димитријевићеве записе жанровски одредити. Свакако, то јесте својеврсна хроника међуратног и послератног Лесковца, премда неки записи сежу у још даљу прошлост, у време ослобађања јужних српских крајева од Турака, али је реч о једном жанровски хибридном делу. У обимном наративном корпусу налази се мноштво заокружених приповедних целина које одговарају жанру кратке приче или новеле, велики број записа обликован је око анегдотског предлошка; неретко се наилази на демонолошка

¹ biljana.micic78@gmail.com

предања; има много родослова лесковачких породица, али и оних записа који припадају искључиво документарној прози. Сава Димитријевић и није имао намеру да о људима и сокацима старог Лесковца ствара књижевно-метничко дело. У уводној рефлексiji књиге којом отпочиње својеврсна сага о животу града на Ветерници, аутор бележи да то није „ни студија, ни хроника, ни реконструкција”. Аутопоетички коментар открива намеру са којом се Димитријевић упустио у вишедеценијски рад чији је резултат драгоцен, још увек недовољно истражен материјал за историчаре, етнографе, историчаре завичајне књижевности, књижевне критичаре и дијалектологе: „То је само покушај да се о људима који су постојали и још живе исприча понешто и то њиховим аутентичним језиком” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 7).

Основно обележје Димитријевићеве хронике представља његово опредељење да причу о људским судбинама, менталитету и навикама Лесковчана предочи сасвим аутентично – посредовано дијалекатским језичким материјалом, тачније, говором варошке средине у конкретном временском тренутку. Позиција наратора који преноси приче својих саговорника открива се тек спорадично, у претежно лирским рефлексijaма исписаним или стандардним језиком или дијалектом.² Изузев ретког упућивања на казивача („каже”, „прича”), говор информатора преноси се без било каквог улепшавања наратора, онако како је прича најпре бележена на мегнетофонској траци. Реч је о призренско-јужноморавском говору у оквиру призренско-тимочког дијалекта,³ с тим што се, посматрано хронолошки, уочавају и упливи стандарднојезичких говорних форми. У казивању о Лесковцу пре Другог светског рата, тек ће се спорадично дијалекатска потка преклопити са неким стандардним обликом. Што су казивачи ближи савременом добу, уплив је већи, нарочито у падежним и глаголским облицима, те читалац сведочи стварању једне хибридне језичке творевине, што је обележје урбаног говора Лесковца и данас.

Понеки Димитријевићеви казивачи и сами коментаришу свој говор који се разликује од „господског”, „правилног” говора. Тако сазнајемо да је

² Реч је најчешће о уводним или завршним наративним сегментима у којима се изражавају жал и носталгија за прошлим или меланхолична спознаја о краткотрајности људског живота. „И године ко на трепке да легав – а трепнеш, а ги нема! И у марамче, ко шићер у коцке да ги вржеш и у пазуке да ги носиш – не можеш да ги сачуваш! Време ги изеде! А трепке останев и трепкав – за неке друге године, за неко друго време и за неки други људи” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 160).

³ Лесковачки говор је предмет проучавања дијалектологије од њеног оснивања. Јордана Марковић бележи: „И оснивач српске дијалектологије у правом смислу – Александар Белић – уврстио је говор овог града у своје обимно дело *Дијалекти источне и јужне Србије*, те је тако лесковачки говор предмет проучавања дијалектологије још од самих њених почетака, а то значи од 1905, када је Александар Белић објавио своју обимну монографију” (МАРКОВИЋ 2007, 19).

„у Поп Стевин сокак смо⁴ Кевче Пикљавче имало фини граматички говор” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 36), или да „Савка Гургусова уопште неје грешила у падежи. Она је разговарала – као Београђанка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 92). И однос према матерњем језику се разликује – од тога да се он као постидан одбацује („И моја мајка је много водила рачуна о томе [...] како говоримо [...] није дозвољавала да се овде говори лесковачки” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 270)), до тога да се напуштање локалног говора доживљава као непријатност: „Кд дође у Лесковац Динка збори ’правилно’, па мало шумадиски заноси. Њојину унуку Јелицу срамота што такој збори и вика на Динку: ’Бабо, мори, немој ткој да збориш; деца ми се у сокак смејев [...] збори кко си и ми овде сви зборимо, да ми се деца више не смејев у сокак’” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 47). Чињеницу да се унутар саме заједнице различитим облицима изражава или именује иста појава објаснио је, према сведочењу једног од приређивача његових књига, сâм аутор, пажљив слушаца, доследан у бележењу онога што је чуо и у намери да очува аутентичност „говора који је, од ма(ха)ле до *мале*, од сокака до сокака, имао своје танане варијанте; што знам захваљујући објашњењу аутора кога сам критиковао због дијалекатских недоследности” (СТАНКОВИЋ 2012: 234).

Из обиља материјала за језичка промишљања за ову прилику направљена је анализа антропонима, тачније надимака, и каталог заната, са освртом на моционе суфиксе, с обзиром на то да ова лексика у највећој мери одражава менталитет и начин живота старог Лесковца.

Сава Димитријевић родослове лесковачких породица исписује по утврђеном моделу:⁵ полази од главе куће, па наводи супружнике, децу, њихове потомке итд. Код појединих чланова фамилије зауставља низ – било да уметне неку анегдоту, причу, новелу, било да у краткој дигресији објасни порекло упечатљивих надимака.

Као важно обележје личности, надимци издвајају појединца, откривају неку његову особину, облик понашања, чине га препознатљивим и до некле дефинишу његов идентитет. По лесковачким сокацима и махалама, појединци су издвојени надимцима који се најчешће додају властитом имену. У највећем броју примера у функцији надимка је једна реч, али може да се јави и читава синтагма.

⁴ Сава Димитријевић не бележи полугласник, што може да представља проблем читаоцу који није са призренско-тимочке говорне области. О бележењу полугласника код Саве Димитријевића видети у: Јордана Марковић, „Полугласник у говору, читању и писању”, *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковачки културни центар, Лесковац 2009, стр. 48–53.

⁵ Милена Стојановић примећује да је један од најбоље искоришћених књижевних поступака код Димитријевића поступак каталогизације: „За њим аутор посеже нарочито приликом набрајања становника појединих улица или махала” (СТОЈАНОВИЋ 2009: 288).

Код особа мушког пола најфреквентнији су надимци које су Лесковчани добијали по неком облику понашања. Димитријевићеви казивачи најчешће у неколико прецизних информација осликавају контекст или догађај који је узроковао одређен надимак: „На витло у Пижин сокак соберев се у недељу момци и девојке. Витлав се и играв. Денча се уфати на крај па се аљави и патрави да би га приметиле девојке. И од тој патравање остаде му надимак Патрунски” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 13). У истој књизи читамо како је Младен Димитријевић, хипокористично звани Денча, добио надимак Смејурија: „Младен Димитријевић, звани Денча, бија весел човек. Куде год дође, он прича смешне приче и сви се смејев. Кд он наиђе, кажев: 'Еве иде Денча, ће буде смејурија', а кд се уморив од смејање кажев: 'Доста, бре, Денчо, теј смејурије!' и такој му остало – Денча Смејурија” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 53). Надимак Врждало добио је фудбалер Митка због своје брзине: „Бија лево крило и од њега неје бија по брз човек у тој време. И неки рекја 'Гледај га Митке – иде ко врждало!' И такој му остаја надимак – Митка Врждало!” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 53). Извесни Стојан понео је надимак Скобаљ јер је „фаћаја много скобаљи” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 103); Драги је добио надимак Француз „за тој што се правија да много паметно говори и за тој што се аљавија кд збори” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 12), а Пирчу су звали Крљеж, јер се био много заљубио и „за тој што се бија залепија ко крљеж за туј Васку” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 20).

Понекад се у основи надимка налази оноματοпеја. Тако је Петар Шушпула добио надимак јер је увек имао новац („паре”) у џеповима: „Кд бркне с руке у џепови – оне шушкав и по тој и остаде – шуш, шуш – Шушпула” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 56).

Надимци произлазе и из склоности ка јелу и пићу. Тако је извесни Сретко Сараманда имао два надимка – Протођер и Цврли – јер је јео и живо месо: „уфати врапче и изеде га живого са свем перје” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 64), а Маринко, рабација, много је „волеја печене главе да еде и остаде му надимак Главоња” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 163). Сима Пљоска добио је надимак по ракији коју је увек носио са собом (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 122), а Алекса, који је пио ракију „ко шаче воду”, добио је надимак Шаче (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 77). Уз надимак који је добијао појединац по склоности ка неком јелу настајали су и народски називи лесковачких кафана: „У коју год касапницу да отидне, куде Ђоку Банковића ил куде Луте касапина ел код куга другога – Тодор кокне на цкару слезенку – пече – еде, пече – еде онеј слезенке и ткој га назваше Слезенка, а кафану – Слезенкина кафана” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 149). Један пример сведочи о склоности његовог носиоца ка женама, с тим што аутор низом синонима објашњава његово значење: „Деда на Жикку Цакића Брку бија је Ђорђе Цакић, казанција, звани Женски Атарција (атр – ђеф – мерак)” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 343).

Надимци често произлазе из нечијег занимања: Гуте Мекичар и Гуте Ратлук, Мита Црепуљан, Воја Старо Гвожђе, Влада Дрејер (ДИМИТРИЈЕ-

ВИЋ 1998: 55, 132, 198, 200), Заре Ситничар (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 121), Митка Симиџија (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 85), Мирко Ђорђевић Шубаран (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 101). Трговац Станислав добио је надимак Сурта по капуту од крзна који је носио, а по њему је и цела фамилија добила име – Суртини (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 106).

Велики број надимака открива неку физичку особину, најчешће физички недостатак, па имају и пејоративни призвук: „Раша Патрави – такој су га викали за тој што је имаја патраве ноге и голема широка уста” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 61). Шустер Прокопије Миљковић добио је надимак Малецко Копенце зато што је „бија толко малецак да је и комрц могја да га уапе преко ципелу” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 98). Човека малог раста одређује и надимак Дрда – Чеда Дрда је „бија задрдавеја још од малецка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 135) – или Бигља – Драги Бигља је тако назван „за тој што је бија ситан, малецк – Бигљав” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 75). Јоргаћ Стаменковић је добио надимак Пижа јер су га деца задиркивала: „Пижлаку! Пижо ниједан!” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 176). Ђока Липса понео је надимак због коментара којим су његов физички изглед након болести описали његови пријатељи: „Јаооо – ти си бре, липсаја, ти си липса, ће липшеш, бре Ђоко! Готов си! И од тг му остану надимак Ђоко Липса” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 29). С друге стране висок и „цгољав” човек је за суграђане Штиглица (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 50). Човек са по два палца на рукама је Воја Шестопрст (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 202); Сотирко Крњи „неје имаја предњи део од нос”. Први шофер који је у Лесковцу возио аутобус на ћумур добио је надимак зато што је „млого трепкаја сс очи” – Стева Трепкавац (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 114). Опанчар Мика Пњча добио је надимак јер је „бија пнкљив – много прича и ламоти с језик кд збори” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 77).

Интересантни су надимци које су људи добијали по узречицама. Келнер Чеда је гостима потврђивао тачност рачуна реченицом: „Тчнц кд ти каже Чедц [...] и такој остало ко надимак Чедц Тчнц” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 46). Трговац који своју робу хвали узречицом „тој је прва класа” добио је надимак Васа Прва Класа (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 39). Теодор Стојановић назван је Мандарац зато што је често говорио: „Ете, мандам се на там на овама” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 112). Једином преживелом детету мајка је у детињству тепала: „Мој синче, мој синче и ткој му остаде надимак Мика Цекић Мојсинче” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 75).

Пејоративни предзнак имају и надимци произашли из неке карактерне особине – Пера Качамак „је бија глетав ко качамак, веома неспретан и смушен”; Заре Кремен „бија је тврд на сваку пару” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 39, 128). Јован Супрашка био је упоран и срчан: „ко супрашка [пепео] што је врућ, а ткој и он – за чс створи оној што науми” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 110). Љубиша Буљижга је надимак добио у школи – кад га наставник

прозове, он „све у један глед. Буљи у наставника и ћути” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 63). Ређе се јављају такви надимци са хипокористичним значењем: „Кд се за некога каже да је вес – веселија, ћућулија, ондк му остане надимак Ћућулија! Ткој је и с некога Мицка било – весел човек бија и викаше: веселија – ћућулија” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 38).

Мали је број надимака који у себи крију порекло имовине („Мита купи кућу од Шукри пашу, паша отиде у Лесковац, а на Миту остаде надимак – шукрија” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 100)); или се наслеђују од предака: Бакалин Никола Стаменковић Смрдљивка наследио је надимак од оца Станоја који је од бајатог мяса правио кобасице (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 5). Око неких надимака Лесковчани су обликовали и анегдоте везане за њихове носиоце. За ову прилику доносимо два примера: „Ранђел Станковић, Бонбонција... Ранђел имаја големи бркови. Питали га – Кој има големи бркови, Ранђеле? – Сом! – рекја он. И такој му остало – Ранђел Сом” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 91); „Притисла врућина. Упекло. А Мита пије, пије и попи пиво, а празно буре пушти низ Светоилијски пут. И стркаља се буре, отиде низ пут, а на Миту остаде надимак – Мита Буре” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 76).

Много је мањи број примера надимака особа женског пола. Женски надимци најчешће имају пејоративно значење, настало на основу неке особине или облика понашања: „Рада звана Сисла – кд је била малецка сисала прс па ву по тој остаде надимак” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 41); „Јулка, Жена на Милана кочијаша званог Бела Мачка, била је ко напас, па ву и остаде надимак Јулка Напасова” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 13). Због патријархалних односа који су одређивали начин живота старих Лесковчана, сасвим је необичан и јединствен пример у којем муж добија надимак по жени: „Живка је толко много и толко брго причала да се не може прати кое прича и по тој гу назваше Живка Двоцевка, а по њума и мужа ву викав Риста Двоцевка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 191). Из истог разлога – брзог причања – надимак је добила и Талка Решетарка, вероватно и због риме која се успоставља између имена и надимка (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 123). Оба надимка остварују комичан ефекат.⁶ Јављају се спорадично и надимци настали на основу физичке особине: Чучка је надимак за жену која је „била малецка, једва двајес кила да [је] имала” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 141). Вида Мазноглавка добила је надимак „за тој што се лепо чешљала, увек ву коса била мазна” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 378). Једини пример који сведочи да надимак може да настане и због литерарних асоцијација јесте случај извесне Светлане која је „носила кикице па гу викали Пипи” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 58). Последња два надимка имају хипокористични предзнак, као и надимак Швапка, који је понела „малецка и убава баба” која је у Лесковац дошла „из Пре-

⁶ Језичко стваралаштво народа, духовито и проницљиво, неретко производи хуморни ефекат. Такав је, нпр. случај са именовањем животиње: „Дара је чувала мачку – правеше много гримасе и кревели се и Дара ву даде име Чепла” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 161).

ко” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 74). Ретко се срећу надимци који су у вези са занимањем жена: „Кева Поповић, учитељица, чувала онеј крупне кокошке што се јариле, и по теј кокошке викали су гу Кева Јарка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 136); „Наста баје на жене и фрља гим жар, а чавке се мајев по авлију и по кућу. Ткој ву и по тој остаде – Наста Чавка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 9).

Посебну целину чине породични надимци. Називи фамилија најчешће су у множини, а њихово порекло је различито. Најбројнији су они надимци које је породица добила по неком послу или занимању. Тако фамилија Пепељуге носи надимак зато што су њени чланови „по поља граевачка уз баре и јаруге и уз глибови барски за живину и другу стоку брали траву пепељугу” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 159). Породица Наланција добила је надимак Млнкини зато што „несу умејали да згодив – л-лнка него гим полко било да кажев м-лнка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 51). Пужевци су фамилија која је „по лојза” скупљала пужеве „и од њи спремали ручак” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 185), а Говедарци су чували говеда (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 208).

Кубеције су имали „лимарско-кубециску радњу” и правили су „фуруне – кубићи и шпорети”. Поред суфикса турског порекла, често се срећу турцизми у основи породичних надимака. Тако једна породица носи надимак Бејаз који су наследили од прадеде који је у турско време био симиција, „а симит се на турски каже бајаз бели” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 261), па су се вероватно неком контаминацијом две речи слиле у једну. Кулашеви су добили надимак по претку који је као трговац стоком увек у чезе упрезао кобилу црвене боје „која се на турски вика – кулаш” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 389).

Неке надимке определиле су карактерне особине чланова породице. Невиранке су добили име по томе „што ли много идев по сокаци, не ли па за тој што несу сталожени и ко да никд немв кд да седнев па да попричав, него све на брзину – да кажев, да чувев и отиднев си” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 236). Зајци су добили данимак по плодности: „ – А, бре, овија се котив – ко зајци!” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 71). Кулићи су најпре имали надимак Куле, „јер су се големи рађали и били су високи ко куле” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 176), а из надимка им је изведено презиме. Постоје случајеви кад казивачи преносе неколике приче о пореклу породичног надимка. Фамилија Безрђан добила је надимак или зато што су били добри људи („без рђу”), или по речи за трговца – „базрђан” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 31). Један од казивача наводи чак три могућа порекла породичног имена Дурини, „ал највише се прича да ги викав Дурини затој што су били дурљиви – намћори” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 250).

Често се породични надимак наслеђује од предака: „Бегини су с тј надимак још од чукундедини. Коца газде и богати ко бегови били и по тој гим остаде надимак – Бегини” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 139). Чувена лесковачка породица Шоп Ђокић добила је надимак по претку који је након повлачења Турака „кроз град пројахао са караваном и са шопску шубару на главу”

(ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 53). Породица Смејурије носи надимак по неком Таси који је умео да изведе „смешку”, „смејурију” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 102).

Око надимка породице Топрвламкини испричана је читава прича која извире из некадашњег обичаја да се о Покладама „ламкав јајца”. Отац породице, глава куће, због посла је овај обичај извео са закашњењем: „И вржев они јајца за канапи, па ги обесив за куку на плафон и док се јајца клатила а на там а на овам они ги сс уста мавав да ги уфатив – кој га уфати његово јајце. Ал прошли ники радници који су ишли на работу у фабрику, видели кроз прозор како Никола сс жену и децу ламкав јајца и казали: – А, бре, овија топрв ламкав јајца! И ткој ги остаде надимак – Топрв-ламкини” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 27).

Колико се менталитет и поглед на свет житеља некадашњег Малог Манчестера читава из прегледа надимака по којима су се непогрешиво препознавали,⁷ толико се дух и начин живота међуратне вароши може сагледати увидом у занате којима су се бавили. Поред обиља заната чији су носиоци превасходно били мушкарци, Димитријевић доноси и врло детаљне описе радњи које су доводиле до неког финалног производа. Посебно је у том смислу интересантан опис „дваес операције” које су биле потребне да би се направила „една антерија”,⁸ потом опис радова једног лончара, бритвара или метлара.

Стари лесковачки занати систематизовани су у овом каталогу по суфиксима. Доминирају они са суфиксом -ар и турским суфиксом -џија: рогожар, качар, обућар, опанчар, звончар, бритвар, шајкачар, (општински) позивар, (општински) тобошар, јужар, ножар, лончар, кожухар, гибаничар, столар, сучкар, колар; казанџија, бозација, бунарџија, прстенџија, абација, кафеџија, шићерџија, мутавџија, ћиримиџија, рабаџија, калдрмџија, па-

⁷ Сава Димитријевић доноси упечатљиву анегдоту о трећепозивцима („људи од педес до шесет године”) који су били мобилисани у време Првог светског рата. Кад су возом стигли у Врање и када је „ћата” именом и презименом почео да прозива војнике, нико му се није одазивао: „– А, бре, казаја на вођу пута, где је војска? Који су овија што си ги довеја? А вођа пута му казује: – Ма, госн ћато, не знате ви да читате. Дајте ми тај списак да ги ја прозовем. Туј је војска, сви су туј! – И узне списак и почне да прозива: Мика Моња! Ја – одазове се Моња. Сава Шоња! Ја! Петар Гуска! Ја! Јован Штрк! Ја! Ђока Чавка! Ја! Стоја Деветак! Ја! Милан Буре! Душан Ђуре! Јован Мргукан! Никола Тртан! Стојан Гугутан! Џивџан! Џумба! Таратумба! Медар! Златар! Они сви викав: ја! ја! А вођа пута вика: – Ете ти ћато војска – сви су туј, само ти нумеш да читаш” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 24–25).

⁸ „А да би се направила една антерија, требало је дваес операције да се урадив, вика Аца из Дупљане”. Антерија се прво „скроји”, па се „лице од антерију чатише”; потом се ради „рашајисување”, онда следи „пандисување поставе”, потом „чатисување”, поново „пандисување”, затим „астар” (сечење), па „памуклисување”, „онда гу сашиев”, „па се затвори”; следећа радња је „навртисување”, па „темберисување”, потом се „опточи сс гајтан”, онда се очисти, испегла и „на крај се ушијев дугмета” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 125).

пуција, сакација, фурунција, бурегија, симиција. По фреквентности следећи у низу јесу занати изведени суфиксима -ач, -аш, а забележен је по један пример назива занатлије изведен суфиксом -ац, односно -ист: ковач, кројач, оштрач, ткач; тељигаш и таљигаш, кочијаш; ливац; фијакерист. Поред овога, јављају се и лексеме страног порекла, понекад са фонетским изменама: тишљер, салер, молер, апаратер („у биоскоп”), келер, шинтер, шпедитер, матрапаз. Интересантне су дублетне форме: шнајдер и терзија или срмакеш и срмовезац. Кроз опис заната који су у једном тренутку почели да се повлаче пред надолазећом индустријском производњом, Димитријевић духовито сугерише велике друштвене промене које су турску паланку преобразиле у индустријски центар Србије. Један од казивача сведочи о судбини занатлије Славка Јањиного, терзије и срмакеша: „Радеја је прслуци сс срму, правија је сермије. Везја је јелечики сс срму и кд тај ношња престаде да се носи, Славко казуеше у шалу: ’– Ја сам мајстор за пропаљу српску ношњу’” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 387). Судар старе занатске и надолазеће индустријске производње сугестивно је представљен кроз осликавање старог метларског заната, ретког заната којим су се бавиле и жене: „од сирак Тала Мутава прави метле. На шпорет је лонац сс воду и кд вода почне да врије Тала тури у лонац дршке од метле. Ондак узне јак конопац – едн крај врже за ексер на једн зид, а други крај врже за ексер на супротан зид [...] Кд дршка од метлу омекне у врућу воду, Тала гу извади, омота око њума конопац што висе преко собу и ујане конопац, а на оној место куде ујане тури јастуче да гу не жили. Тала јаше конопац и затеза га, затеза и како она јаше онј конопац ткој се он све више стеза око дршку на метлу – да је по цврста, да се не савива и не крши. Кд дршка оцврсне, Тала гу врже сс обично конопче, ондк сс чешагију очисти зрнца од сирак, па метлу тури између дске и с голему иглу, кроз чије уши пробута кнп – шије метлу да буде широка и јака. Тала метлу шије на пет реда – кд се изеде од метење при вр ондак се рашије кнп ближи до земљу, па после онј до њега и онј по њега – и такој метла служи док се не изеде до дршку” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 13–14). Жене се помињу и као мађишарке и мађијарке, као и врачарице. Са индустријализацијом Малог Манчестера, поред потискивања старих заната, жене добијају занимање и ван куће, по фабрикама. Укључивање особа женског пола у индустријску производњу уочава се кроз све присутније именице изведене моционим суфиксима. Димитријевић преноси казивање жене која је радила у производњи дувана. „Олга, жена на Цоку шнајдера” била је најпре „слагачица”, потом „класирачка”. Њен посао је био да одваја „доњи лис, горњи лис, средњи лис, подвршак, овршак”. Касније је постала „скупљачица” – радила је на сортирању дувана: „Ја сам била као надзорна мајсторица – казује на радници куде да носив сортиран дукан и куде да га пакујев у бале” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 330). Међутим, идеализовану слику „златног доба Лесковца” битно проблематизује чињеница да су и деца била укључена у процес производње

– Димитријевићева информаторка је почела да ради као четрнаестогодишња девојчица.

О ослобађању жена, њиховом тихом отпору патријархалним стегама с једне стране, али и непросвећености с друге стране, говори опис једног женског заната – справљања шминке: „Зона правила белило за девојке – устобеч. Белу воду од живу. И црвени крпчики ел ртишчики за руменило и црвенило. Крпче се лизне ел топне у воду и намажев се образи. Кд прођево године, на жене се лице збрчка од живу” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 41).

Приче о старом Лесковцу, његовим људима и сокацима, не би имале ону моћну снагу аутентичног сведочанства да нису посредоване матерњим говором његових житеља. Осврт на надимке и старе занате, на дух, менталитет и свакодневни живот јужне српске вароши, бацио је тек танки сноп који је мало осветлио пребогату ризницу коју је Сава Димитријевић у својим књигама оставио.

Казивања која је снимио и забележио сведоче о томе да је дијалекат целовит, богат комуникацијски систем којим његови говорници могу изразити сваки доживљај, појаву, осећање. Дијалектом се проговара и о једном од најтрагичнијих догађаја у новијој историји Лесковца – о савезничком бомбардовању шестог септембра 1944. године. У књизи *Камењ на памет*, нижу се драматични, трагични, уверљиви и упечатљиви натуралистички описи страдања по подрумима палата, кућа, кафана, улица – на дијалекту.⁹ Димитријевићево дело треба читати редом, хронолошки, од најранијих до најновијих књига, јер се из њих ишчитава и трансформација дијалекта: записи из првих књига (*Свеће у снегу*, *Баче поголеми од сокаци*, *Подисарчани*) показују сва аутентична обележја лесковачког говора. У каснијим се та обележја мешају са стандардним облицима, да би најновији показали језички хибрид настао укрштањем дијалекатских и стандарднојезичких облика.¹⁰ Сâм аутор је примедбе поводом језика својих књига одбацивао истицањем свог опредељења да доследно пише онако како његови казивачи преносе своје приче и сведочанства – говором Лесковца у одређеном тренутку времена који се, природно, битно мењао. Најновије књиге Саве Димитријевића

⁹ „Сс голу душу бегаш, ал из живот да се искочи не може, све је уцврстено у овуј кожу што је на нас. Испотикасмо се и немож се нађемо. Дете које може да трчи мајка уфатила за руку и води с њума, а оној што мора да носи оставила дома ел па у јендек уз пут – и што му Бог да. И тј плач од дечичу из јендек што иде од цигани у Аарпову долину, мозак ми сече и дн днс”, казујеше Загорка Шуманкина” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994а: 111).

¹⁰ У књизи *Српски народ и његов језик* Павле Ивић сликовито говори о постепеном осипању дијалекта и његовом узмицању пред налетом књижевног језика: „Онако исто као што се морамо помирити с тим да нам народне ношње ишчежавају под налетом конфекције, и као што прихватамо чињеницу да се старинска народна архитектура замењује незграпним, али у самој ствари пространјим и здравијим четвртастим кућама без стила, тако треба да останемо мирни посматрачи процеса смене дијалекта књижевним језиком” (ИВИЋ 1986: 103).

(*Мурца мала, Краљ на балкону, Лесковачко корзо: последњи круг*) позивају и неке нове истраживаче да, поред сагледавања обичаја, веровања, начина живота и менталитета Лесковчана, опишу и савремени говор Лесковца.

Цитирана литература

- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Лесковачки говор и српска дијалектологија”. У: *Књижевност на дијалекту*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2007: стр. 19–22.
- СТАНКОВИЋ, Предраг. „Сећам се...”. У: ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Бубњара из Славујев биоскоп*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2012: стр. 231–236.
- СТОЈАНОВИЋ, Милена. „Стилско-поетичке одлике књижевног света Саве Димитријевића (Људи и сокаци старог Лесковца)”. У: *Дијалекат – дијалекатска књижевност*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2009: стр. 286–292.

Извори

- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Свеће у снегу: Људи и сокаци старог Лесковца*. Лесковац: Наша реч, 1990.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Баче поголеми од сокаци: Људи и сокаци старог Лесковца*. Лесковац: Наша реч, 1994.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Подисарчани. Људи и сокаци старог Лесковца*. Лесковац: Удружење писаца општине Лесковац, 1998.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Камењ на памет: Дан када је страдао Лесковац*. Лесковац: Народни музеј, 1998а.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Бубњара у Славујев биоскоп*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2012.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Лесковачки дрвени трамвај*. Лесковац: Нова Наша реч, 2016.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Мурца мала*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2018.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Краљ на балкону*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2021.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Лесковачко корзо: последњи круг*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2023.

Biljana R. Mičić

THE LANGUAGE AND SPIRIT OF OLD LESKOVAC IN THE WORK OF SAVA DIMITRIJEVIĆ

In his records about the alleys of old Leskovac and their residents, Sava Dimitrijević, a journalist, chronicler and storyteller, paints a vivid picture of the customs, ways of life, beliefs and habits of the dwellers of the town upon Veternica. These records were documented exactly as heard and recorded by the author – authentically, as spoken by the interviewees/speakers. Dimitrijević's chronicles unravel the patterns of change in the spoken language of Leskovac – from the conventional Prizren-South Morava dialect, to a language-hybrid, developed as a result of the local dialect mixing with standard Serbian. A collection of reflections on the nicknames and trade occupations of old Leskovac residents has been created, from the abundance of collected material, for this occasion.

Keywords: old Leskovac chronicles, spoken language of Leskovac, nicknames, old trades